

ÖMER NASUHÎ BİLMEN'İN KUR'ÂN-I KERÎM'DEN DERSLER VE ÖĞÜTLER ADLI ESERİNDE GEÇEN TÜRKÇE ŞİİRLER VE KAYNAKLARI

Reyhan KELEŞ^(*)

Öz

Daha çok İslâmî ilimler sahasında yazdığı eserleriyle tanıdığımız Ömer Nasuhî Bilmen, çocuk denecek yaşta şiir söylemeye başlamış, Türk, Arap ve Fars edebiyatlarına ilgi duymuş, edebî tarafı da olan çok yönlü bir ilim adamıdır. Bilmen, yazmış olduğu birçok eserinde, bu üç edebiyatın şiirlerine, özellikle mevzuu daha iyi ifade etmek ve konunun anlaşılmasına katkı sağlamak ve bilhassa kendi edebî zevkini ortaya koymak için yer vermiştir. Eserlerinde gerek kendi gerekse çağdaşı ve kendinden önceki şairlerin şiirlerinden alıntılar yapan Bilmen, bu eserlerde çoğu kez şiirin kime ait olduğunu söylememiştir. Bu da bize yazmış olduğu eserlerde hangi edebî kaynaklardan istifade ettiği sorusunu akla getirmiş ve bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

Bu çalışma Ömer Nasuhî Bilmen'in Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler adlı eserinde geçen Türkçe şiirleri incelenerek şiirlerin kaynaklarının neler olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Nasuhî Bilmen, Nasâyih-i Kur'âniyye, Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler, Türk Edebiyatı, Türkçe Şiir.

Turkish Poems Appearing in the Work of Omer Nasuhî Bilmen Named “Lessons and Advice from the Holy Quran” and Their Sources

Abstract

Ömer Nasuhî Bilmen is a well-known author mostly earned his reputation from the books he wrote in the field of Islamic sciences. Besides, he began producing poems even in his childhood. He grew an interest towards the Turkish, Arabic and Persian literatures. He is a multi-faceted scholar with a strong literary sense. In most of his works, he used some of those poems from all three literatures with the purposes of especially to elucidate the subject matter, to contribute to better understanding of the issue and particularly to display his literary taste. In his works, he quoted from his poems and also from contemporary poets and the poets preceding him. However, he did not state to whom the poem belongs to. Due to this motive, a question comes to mind regarding which literary sources he utilized in his works. We undertook this study due to this reason.

This study aims at examining the Turkish poems appearing in Ömer Nasuhi Bilmen's book named “Lessons and Advice from the Holy Quran” and identifying their sources.

Keywords: Omer Nasuhi Bilmen, Nasayih al-Qur'aniyya, Lessons and Advice from the Holy Quran, Turkish Literature, Poem in Turkish.

^{*)} Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (e-posta: reyhankeles@atauni.edu.tr)

Giriş

Türkiye'nin beşinci Diyanet İşleri Başkanlığı'nı yapan, daha çok fıkıh, tefsir gibi dinî ilimlerde adından söz ettiren Ömer Nasuhî Bilmen (1883-1971), şiirle de meşgul olmuş çok yönlü bir ilim adamıdır. Eserlerinde Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi şairlerinden, Divan şairlerinden, Arap ve Fars şairlerinden iktibaslarla bulunmakla beraber kendi şiirlerine de yer vermiştir.

Seksen sekiz yıllık ömrünün büyük bir kısmını ilme ayıran ve daha çok temel İslâmî ilimler alanında eserler kaleme alan Bilmen, 1883 yılında Erzurum'un Salasar köyünde doğmuştur. Babasını küçük yaşta kaybedince amcası Abdürrezzak İlmî Efendi'nin (ö. 1907) himayesine girmiş gerek amcasından gerekse Erzurum Müftüsü Hüseyin Efendi'den ders okuduktan sonra 1908 yılında İstanbul'a gelmiştir. Bilmen Erzurum'dan İstanbul'a gelişini Türkçe yazdığı bir şiirinde şöyle anlatmaktadır:

*Eyliyorken ulûm ben tahsil
Etti ümmidimi Hudâ tebdil
Bir şerîf-i maâlî perverden
Oldu üstâd Ziverî medfen
Müteessir garîp kaldım ben
Eyledim bî-mecal terk-i vatan¹*

1913 yılında Medresetü'l-Kudât'ı bitiren Bilmen, Beyazıt dersiâmı olarak müderrisliğe başlamış, bu tarihten 1960 yılına kadar çeşitli medreselerde müderrislik ve müftülük yapmıştır. 30 Haziran 1960 tarihinde on ay gibi kısa süre kalacağı Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilmiş, 1961 yılında da emekli olmuştur. Bilmen, hayatının geri kalan kısmını sekiz ciltlik tefsirine ayırmış, bunun yanında ilimle meşgul olmaya devam etmiştir. 12 Ekim 1971 tarihinde İstanbul'da vefat eden Bilmen'in mezarı Edirnekapı Sakızacı Şehitliği'ndedir.²

- 1) Bilmen, Ömer Nasuhi, *Nüzheti'l-Ervâh, Farisî Divançe ve Tercümesi*, Bilmen Yay., İstanbul, 1968, s. 46.
- 2) Yaran, Rahmi, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 162. Ömer Nasuhî Bilmen'in hayatı ve eserleri hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Revnakoğlu, Cemâleddin Server, "Erzurum'un Büyük Kıymetlerinden: Yeni Diyânet Reisimiz", *Tarih Yolunda Erzurum*, yıl: 2, S. 7-8 (Ocak 1961), s. 8-9, 27; Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1974, II, 797-798; Bilmen, Ahmet Selim, *Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı-Eserleri-Anılar*, İstanbul, 1975; Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri*, İstanbul, 1987, s. 79-110; Yavuz, Hulûsi, "Erzurumlu Ömer Nasuhî Bilmen'in İlim ve Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Te'siri", *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslâm*, İstanbul, 1991, s. 207-218; Yazıcı, Nesimi, "Ömer Nasuhi Bilmen'in *Sebilü'r-Reşâd ve Beyânü'l-Hak*'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi", *Diyânet İlmî Dergi*, C. XXXIII, S. 3 (Temmuz-Eylül 1997), s. 29-40; Elmalı, Hüseyin, "Şiirleriyle Ömer Nasuhî Bilmen", *Diyânet İlmî Dergi*, C. XXXIV, S. 2 (Nisan-Haziran 1998), s. 73-98; Kemikli, Bilal, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Beyânü'l-Hak'taki Şiirleri", *Dinî Araştırmalar*, C. II, S. 4 (Mayıs-Ağustos 1999), s. 47-58; Türcan, Talip, "Bir Fıkıh Âlimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2005), s. 427-438; Okumuş, Ejder, "İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi-Ömer Nasuhi Bilmen Ör-

Sebilü'r-Reşâd ve *Beyânü'l-Hak*'ta yazdığı makalelerle yayın hayatına başlayan Bilmen, ömrünün sonuna kadar eser telif etmeye devam etmiş bir şahsiyettir.³ Onun eserlerinden başlıcaları şöyledir: *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fikhiyye Kâmûsu*,⁴ *Büyük İslâm İlmihali*, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*,⁵ *Büyük Tefsir Tarihi*, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*,⁶ *Sûre-i Fethin Türkçe Tefsiri İ'tilâ-yı İslâm ve İstanbul Tarihçesi*, *Hikmet Goncaları*,⁷ *Muvazzah İlm-i Kelâm*, *Mülehhas İlm-i Tevhid Akaid-i İslâmiye*, *Yüksek İslâm Ahlâkı*, *Dinî Bilgiler*, *Dinî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, *Nüzhetü'l-ervâh*,⁸ *İki Şükûfe-i Taaşşuk*.⁹

İslâmî ilimler sahasında yaptığı ilmî çalışmaların yanı sıra şairlik yönüyle de göz dolduran Bilmen'in küçük yaşta şiire başladığı bilinmektedir. O, *Münacat* başlıklı şiirinde söylediği;

---

neği", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran 2006, C. I, Erzurum 2007, s. 53-65; (a. yer) Güler, Mehmet Nuri, "Hukuk Düşüncesinde Erzurumlu Ömer Nasuhi", s. 67-88; (a. yer) Eroğlu, Ali, "Ömer Nasuhi Bilmen'e Göre İdeal Bir Tefsir Nasıl Olmalıdır?", s. 153-157; (a. yer) Günay, Selçuk, "Tarihe Dair Eserleri ve Fikirleriyle Erzurumlu Ömer Nasuhi Bilmen", s. 263-270; (a. yer) Pala, Ali İhsan, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Fikhî Eserlerinde Fıkıh Usûlü Kurallarını Uygulaması", s. 271-294; (a. yer) Yaşar, Serkan, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsirindeki Tarih ve Siyer Bilgilerinin Değerlendirilmesi", s. 295-301; (a. yer) Altıntaş, Ramazan, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Yeni İlm-i Kelâm Anlayışı", s. 407-418; (a. yer) Yüceer, İsa, "Çağdaş Bir Sünnî Kelâmçı: Ömer Nasuhi Bilmen", s. 419-450; Akkuş, Süleyman, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Ruh Hakkındaki Değerlendirmeleri ve Bu Değerlendirmelerin Oluşturduğu Tartışmalar", s. 451-472; (a. yer) Karaman, Hüseyin, "Ömer Nasuhi Bilmen'de Ahlâkın Kaynağı Problemi", s. 473-484; (a. yer) Çelik, Abbas, "Ömer Nasuhi Bilmen'e Göre Dinî İletişimde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", s. 573-578; *Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyumu*, Ed. Rahmi Yaran ve diğer., 8-9 Kasım 2014, İstanbul.

3) Kemikli, a.g.m., s. 48.

4) Eser hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Şener, Mehmet, "Ömer Nasuhi Bilmen ve Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fikhiyye Kâmûsu", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran 2006, C. I, Erzurum 2007, s. 33-51; (a. yer) Emiroğlu, İbrahim, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fikhiyye Kamusu'nun Mantıksal Açından Değerlendirilmesi", s. 555-572.

5) Eser hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Dumlu, Ömer, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri Halk İçin mi Yazıldı?", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran 2006, C. I, Erzurum 2007, s. 159-168; (a. yer) Atalay, Orhan, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri'nde İçtimaî Boyut", s. 169-180; (a. yer) Cengil, Muammer, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri'nde Psikolojik Çözümlemeler, Yusuf Suresi Örneği", s. 181-195.

6) Bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, Bilmen Yay., İstanbul, 1964.

7) Eser hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Beşyüz Hadis-i Şerîf, Hikmet Goncaları*, Sad. Bilal Aksoy, Semerkand Yay., İstanbul, 2013; Başaran, Orhan, "Ömer Nasuhî Bilmen'in *Hikmet Gonceleri* Adlı Eserinde Fars Edebiyatından Yapılan Alıntular ve Kaynakları", *İLTED: İlahiyat Fakültesi Tetkikleri Dergisi*, S. 44 (2015), Erzurum, s. 115-146.

8) Eser hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Başaran, Orhan, "Ömer Nasuhî Bilmen'in *Nüzhetü'l-Ervâh* Adlı Farsça Divançesi", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran 2006, C. I, Erzurum 2007, s. 591-596; Akçay, Hasan, *Ömer Nasuhi Bilmen: Nüzhetü'l-Ervâh, Farsça Divânçe ve Türkçe Şiirler*, Semerkand Yay., İstanbul, 2012.

9) Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yaran, a.g.md., s. 162-163; Kemikli, a.g.m., s. 48-49.

*Yâ Rab! Beni sâhib-intibâh et
Bir şâir-i âteşînnigâh et*¹⁰

beytiyle, şair olmayı bizzat Allah'tan dilemiştir.¹¹

Erzurum'da, tahminen on üç yaşında babasının vefatı üzerine şiirler yazmış,¹² yine on beş-on yedi yaşlarında iken de Abdurrahman Gazi Hazretleri için bir şiir kaleme almıştır.¹³ Daha on dokuz-yirmi yaşlarında iken *Nüzhetü'l-ervâh* isimli Farsça divançeyi kaleme aldığı bilinen Bilmen'in Farsça'ya ne kadar hâkim olduğunu da söyleyebiliriz.¹⁴ Erzurum'da yirmi beş yaşına kadar geçen yıllarında Türk, Fars ve Arap edebiyatlarına ilgi duyan Bilmen, İstanbul'a gittiği tarihten itibaren dinî ilimlere yoğunlaşmış olmakla birlikte yer yer eserlerinde kendi şiirlerini yazmaya devam etmiştir.¹⁵

Hemen hemen bütün eserlerinde yeri geldikçe Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler söyleyen Bilmen'in *Dinî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi* adlı eserinde yaklaşık 230 yerde¹⁶ kendi şiirlerine yer vermesi, yine ilim dünyasında pek bilinmeyen *Kurâza-i Edebiyye* ve *Bâkûretü'l-esmâr* adlı eserlerinde kaleme aldığı Türkçe şiirleri¹⁷ şairliğini ispata kâfidir. Bilmen, sadece kendi şiirlerinden değil Türk, Fars ve Arap edebiyatlarında kendinden önceki ve çağdaşı sayılabilecek şairlerin şiirlerinden de alıntılar yapmıştır. Bu alıntıları yaparken çoğu eserinde kaynak belirtmeyen Bilmen'in eserlerini kaleme alırken hangi edebî kaynaklardan istifade ettiği dikkatimizi çekmiştir. Onun bütün eserlerinde geçen şiirlerin kaynaklarının tespiti bu makalenin sınırlarını aşacağından burada sadece *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler* adlı kitapta geçen Türkçe alıntılara ve bu alıntılarının kaynaklarına yer verilecektir.

İlk olarak *Nesâyih-i Kur'âniye* adı ile intişar eden eser, Bilmen'in Fatih, Beyazıt, Süleymâniye ve Ayasofya Cami-i şeriflerinde verdiği otuz vaazı havidir. Bu vaazlar Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif sûrelerindeki âyetlerden seçilmiş otuz ders olarak okuyucuya takdim edilmiştir. Bu sûre ve âyetler Kur'ân'daki düzen dikkate alınarak şu şekilde sıralanmıştır: 2/Bakara Sûresi/183, 277; 3/Âl-i İmrân Sûresi/31, 110; 4/Nisâ Sûresi/29, 174-175; 5/Mâide Sûresi/35; 6/Enâm Sûresi/6, 12; 8/Enfâl Sûresi/2-4, 20-21; 9/Tevbe Sûresi/32-33, 71; 10/Yûnus Sûresi/108-109; 15/Hicr Suresi/19-20; 16/Nahl Sûresi/90; 17/İsrâ Sûresi/70; 20/Tâhâ Sûresi/132; 23/Mü'minûn Sûresi/115-116; 24/Nûr Sûresi/64; 33/Ahzâb Sûresi/45-47; 38/Sâd Sûresi/27-28; 49/Hucurât Sûresi/13; 59/Haşr Sûresi/18-19; 61/Saf Sûre-

10) Bilmen, Ömer Nasuhi, *Yüksek İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1964, s. 73.

11) Başaran, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Nüzhetü'l-Ervâh Adlı Farsça Divançesi", s. 591.

12) İlgili şiirler için bkz. Bilmen, *Nüzhetü'l-Ervâh, Farisî Divançe ve Tercümesi*, s. 45.

13) İlgili şiir için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, "Erzurum'un Kıymet-i Târihiyesi", *Tarih Yolunda Erzurum*, yıl: I, S. 2 (Mart 1959), s. 8.

14) Akçay, a.g.e., s. 8.

15) Başaran, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Nüzhetü'l-Ervâh Adlı Farsça Divançesi", s. 592.

16) Elmalı, a.g.m., s. 74.

17) Başaran, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Nüzhetü'l-Ervâh Adlı Farsça Divançesi", s. 592.

si/9-10; 62/Cuma Sûresi/29; 87/Alâ Sûresi/14-19; 97/Kadr Sûresi/1-5; 103/Asr Sûresi/1-3 ve 108/Kevser Sûresi/1-3'tür.

Eserde Türkçe alıntılar yapılırken bahsi geçen mevzu ile ilgili şiirlere yer verilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamakla birlikte bu şiirler, Bilmen'in şiir müktesebatını da gözler önüne sermektedir. Mezkûr eserde 12 Arapça, (biri Farsça'dan çeviri olmak kaydıyla) 21 Türkçe ve 42 Farsça toplamda 75 şiir bulunmaktadır. Türkçe şiirlerin kaynakları tespit edilmeye çalışılırken bütün araştırma ve incelemelere rağmen kaynağı bulunamayan dört şiir sonda verilmek üzere alıntı yapılan şair ve eserleri çok olandan az olana doğru sıralanmıştır. Aynı sayıdaki alıntılarda şairlerin kronolojileri esas alınmıştır. Alıntı yapılan Türkçe şiirler içerisinde "Leyle-i Kadr Hakkında Bir Manzûme-i Âcizânem" başlığı dışında hiçbir şiirin kaynağı belirtilmemiştir. Son olarak Bilmen'in alıntı yaptığı metinlerde yer alan birtakım hatalar düzeltilmiş, kaynak eserler dikkate alındığından metinlerdeki farklar dipnotlarda belirtilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler'deki Türkçe Alıntılar ve Kaynakları

1- Muallim Nâci'nin Eserlerinden Yapılan Alıntılar

Bilmen, adı geçen eserde Muallim Nâci'den (1849-1893) beş alıntı yapmıştır. Bilmen, eserinde en çok Muallim Nâci'nin şiirlerine yer vermiştir. Buna göre eserde geçen dört şiir Nâci'nin *Yâdigâr-ı Nâcî* adlı eserinde; bir şiir de *Terkîb-i Bend*'inde yer almaktadır.

1.A. *Yâdigâr-ı Nâcî*'den Yapılan Alıntılar

a. Âl-i İmrân Sûresi 31. âyetin¹⁸ vaaz edildiği üçüncü derste Bilmen, Yüce Allah'a muhabbetin yolunun Hz. Peygamber'e itaatten geçtiğini ifade ederken, insanlığın son peygamberi ve hidayet rehberi olan Hz. Peygamber'i övmüş, aklını rehber edinenin yarı yolda kalacağını söyledikten sonra şu şiire¹⁹ yer vermiştir:

Ey mihr-ı nübüvvet seni kâbil midir inkâr

*Pür şaşaadır feyzin ile enfîs ü âfâk*²⁰

b. On birinci dersin mevzuu Enfâl Sûresi 20-21. âyetlere²¹ ayrılmıştır. Bilmen bu hususta Allah'a ve Resulüne mutlak itaat edilmesini, Hz. Peygamber'e itaatin doğrudan

18) "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." Bu çalışmada verilen âyet mealleri Karaman, Hayreddin, ve diğer., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, I-V*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, adlı çalışmadan alınmıştır.

19) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 32.

20) Muallim Nâci, *Yâdigâr-ı Nâcî*, Malûmât Matbaası, İstanbul, 1314, s. 68 (Ebyât/6). Bu şiir Bilmen'in eserinde "*Ey nûr-ı nübüvvet seni mümkün müdür inkâr; Pür şaşaadır feyzin ile enfîs ü âfâk*" şeklinde geçmektedir.

21) "Ey iman edenler! Allah ve Resulüne itaat edin, söylediklerini iştittığınız halde ondan yüz çevirmeyin. Duymadıkları halde 'duyduk' diyenler gibi olmayın."

Allah'a itaat olduğunu, Hz. Peygamber'e itaat yolunun ise onun sünnetine uymakla olacağını ifade etmiştir. Nâci'nin *Na't-ı Şerif* inde geçen şu beytiler²² ibadet ve taat hususunda yapılan nasihatlerle birlikte zikredilmiş ve Yüce Allah'ın en önemli feyzi olan Hz. Peygamber şöyle övülmüştür:

*Berk urdu cemâlerinden o ümmî-i yetîmin
En şaşaalı feyzi Hudâvend-i hakîmin
Bir ders-i edeb verdi ki ashâb-ı zekâyâ
Hayret verir âsârı fühûl-i hükemâyâ*²³

c. Tevbe Sûresi 32-33. âyetlerin²⁴ vaaz edildiği on ikinci derste Bilmen, Yüce Allah'ın bu âyetlerle İslâm dininin ulviyetini haber verdiğini, din düşmanların emellerine asla ulaşamayacaklarını, Allah'ın kendi nur-ı ilâhîsini itmam edeceğini söylemiştir. Nitekim bu âyet-i kerime nazil olduğunda Medine, İslâm güneşi ile parlarken diğer yerler hala zulmet içinde bulunuyordu. Âyet bu yönüyle Kur'an'ın mucizevî yönünü hatırlatmakla birlikte en sıkıntılı anlarında Müslümanlara da müjde veriyordu. Kur'an'ın vadi tahakkuk ettiğinde ehl-i Salip ile savaşılmış ve pek çok zafer kazanılmıştı. Bilmen, tam da bu esnada barbar toplumların İslâm'a yaptıkları hücumları Nâci'den iktibasla²⁵ şöyle tasvir etmektedir:

*Cemiyeti seyret gidiyor sanki cihâde
Din gayreti sevk etmiş anı feth-i bilâde
Tûfân-ı cünûn dinse bu tuğyâne sezâdır
Hem kahkaha-zâ doğrusu hem girye fezâdır
Aldıkları her nahîye bir meslaha döndü
Kaldıkları her beldede bin aile söndü*²⁶

d. Otuzuncu ders Kevser Sûresine²⁷ ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in şanının yüceltildiği bu sûreyi Bilmen izah ederken, pek çok sıkıntı ile karşılan Peygamber'in “Ya Muhammed! Kureyş'e biraz müdara etsen olmaz mı? Onların dinlerinin batıl olduğunu söyleyemsen olmaz mı?” hitabına karşılık, “Allah'a yemin ederim ki, güneşi sağ tarafıma, ayı sol tarafıma koysalar, bütün kâinatı da verseler bu vazifeyi terk etmem” cevabını verdiğini, ancak kâfirler guruhunun inatlarından vaz geçmediklerini söylemiştir. Bilmen, bu hususta

22) Bkz. *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*, s. 104.

23) Nâci, *Yâdigâr-ı Nâcî*, s. 3 (Na't-ı Şerif, 1/3-4).

24) “İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da.”

25) Bkz. *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*, s. 114.

26) Nâci, *Yâdigâr-ı Nâcî*, s. 46-47 (Ehl-i Salib Hengâmesi, 1-3).

27) “Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes! Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır.”

kâfirlerin durumlarını Nâci'nin *Na't-ı Şerîf*'ine²⁸ atıfta bulunarak “İrfan güneşi parladığında yarasa tabiatlılar onun batmasını beklerler” demiş, gaflet içinde bulunan bu topluluğun acınacak hallerini gözler önüne sermiştir.

*Başlar lemeân etmeye bir neyyir-i irfân
Her lahzâ ufûlün gözeder şebpere-teb'ân*²⁹

1.B. *Terkîb-i Bend*'den Yapılan Alıntılar

a. Mü'min olanların âlâmetlerinin sıralandığı Enfâl Sûresi 2-4. Âyetler³⁰ Bilmen'in onuncu dersinin mevzuudur. Buna göre gerçek mü'min, Allah'ın ismi anıldığında yüreği titreyen, âyetler okunduğunda imanı artan, Rabbine güvenen, namazı özenle kılan, Allah'ın verdiği rızkı Allah yolunca harcayan kimsedir. Allah'tan korkarak O'nu zikretmenin önemine değinen Bilmen, Nâci'nin *Terkîb-i Bend* adlı eserinde geçen şu beyte³¹ temas etmiş ve Allah için akıtılan her bir gözyaşını kıymet-âmiz bir mücevherden daha değerli tutmuştur:

*Her katresi bir gevher-i yektâdan e'azdır
Allah için ol yaş ki akar dâde-i terden*³²

2- Nâbî'nin Eserlerinden Yapılan Alıntılar

Bilmen, XVII. yüzyıl Divan şairlerinden Urfalı Nâbî'nin (ö. 1124/1712) *Hayriyye* adlı mesnevisinden iki; *Divan*'ından ise bir alıntı yapmıştır. Didaktik karakteri, dine ve dinî vecibeleri yerine getirmeye yaptığı vurgularla Divan edebiyatının önemli eserlerinden olan *Hayriyye* ile şiir gücünü, kişiliğini, tefekkür ufkunun genişliğini, engin kültürünü, üslûp mükemmelliğini ve ifade rahatlığını görebildiğimiz *Divan*'ı ile Nâbî geniş okuyucu zümresince beğenilmiş ve şöhreti günümüze kadar gelmiş önemli şairlerimizdendir.³³

2.A. *Hayriyye*'den Yapılan Alıntılar

a. On altıncı dersin mevzuu Nahl Sûresi'nin 90. âyet-i kerimesi³⁴ hakkındadır. Bilmen bu vaazında “ahlâk nokta-i nazarından adalet nedir? Ferdî adalet ne gibi hususlara

28) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 253.

29) Nâci, *Yâdigâr-ı Nâcî*, s. 3 (Na't-ı Şerîf, 1/1).

30) Mü'minler o kimselerdir ki Allah'ın adı geçtiğinde yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirlir. Namazlarını özenle kılar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar. Gerçek mü'minler işte onlardır. Rableri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır.”

31) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 93.

32) Muallim Nâci, *Terkîb-i Bend*, Tuna Vilayeti Matbaası, s. 4 (Terkîb-i Bend, 4/4).

33) Karahan, Abdülkadir, “Nâbî”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 259.

34) “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklımızı başımıza alalım diye size böyle öğüt veriyor.”

cârdır? İhsanın mahiyeti ve nazar-ı İslâm'daki kıymeti neden ibarettir? Akrahanın hukukuna riayet ne derece lazımdır? Münker ve zulmün mahiyeti neden ibarettir?" gibi sorulara cevaplar aramıştır. Nâbî'nin *Hayriyye*'de geçen şu beytini³⁵ zulmü tarif ettiği bölümde iktibas eden Bilmen, "Bir kere düşünmeli, hiç yakışır mı bir katre sudan yaratılmış olan, kibir ve gururda bulunsun?" dedikten sonra "azamet ve kudret Yüce Allah'ın sıfatlarıdır ve ancak O'na yaraşır" demiştir.

Kibriya vü azamet Hakk'a yarar

*Kul olanda bu sıfatlar ne gezer*³⁶

b. Asr Sûre-i celifesi³⁷ Bilmen'in yirmi dokuzuncu dersinin mevzuudur. İslâm'ın itikat, amel ve ahlâka müteallik üç hükümden muhtevi olan, bu kısa ancak pek çok hakikatleri cami sûre hakkında Bilmen, sabrın tavsiye edildiği kısımda "Sabır kemalât-ı ah-lâkiyedendir ve muvaffakiyetin başlıca sebeplerinden biridir" diyerek Nâbî'nin "Sabırdır her işin düğümünü çözen; karanlık gece bile sabırla sabaha erer" dediği beytine³⁸ şöyle yer vermiştir:

Sabrdur ukde-güşâ-yı her kâr

*İrüşür sabr ile subha şeb-i târ*³⁹

2.B. *Divan'dan Yapılan Alıntılar*

a. Nûr Sûresi 64. Âyet⁴⁰ Bilmen'in yirminci vaazının mevzuudur. Bilmen, âyet-i kerimedeyen geçen "göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir" ifadesinden hareketle bütün mükevvenatın Allah'a ait olduğunu, o halde kişinin kendi varlığına mağrur olmasını, kendisini bu kadar nimetlere mazhar etmiş olan yaratıcısına isyan etmemesini tavsiye etmiş ve bu hususta Nâbî'ye ait şu şiire⁴¹ yer vermiştir.

Vücûd cûd-ı İlâhî hayât bahş-ı kerîm

Nefes atıyye-i rahmet kelâm fazl-ı kadîm

Beden binâ-yı Hudâ rûh nefha-i tekrîm

35) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 147.

36) Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2008, s. 222 (beyit/575). Bu şiir Bilmen'in eserinde "Kibriya vü azamet Hakk'a yarar; Kul olanda bu sıfatlar ne arar" şeklinde geçmektedir.

37) "Asra yemin ederim ki İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."

38) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 245.

39) Kaplan, *a.g.e.*, s. 262 (beyit/1044)

40) "Evet, göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir. O şu andaki durumunuzu da, kendi huzuruna götürdükleri zamanki durumu da iyi bilir. O zaman kendilerine de yapıp ettiklerini bir bir haber verecektir. Allah her şeyi bilmektedir."

41) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 171.

*Kuvâ vedî'a-i kudret havâs vaz'-ı hakîm
Bu kâr-hânede bilsem neyüm benüm nem var⁴²*

3- Ömer Nasuhî Bilmen'in Kendisine Ait Şiirler

Bilmen, âyet-i kerimelerden yola çıkarak nasihatlerde bulunduğu mezkûr eserinde iki yerde kendi şiirlerine atıfta bulunmuştur.

a. Nisâ Sûresi 174-175. âyetlerin⁴³ mevzu edildiği altıncı derste Bilmen, “Kur'ân-ı azîmü'ş-şan nasıl bir hidayet nurudur?” sorusuna cevap ararken Hz. Peygamber'in şu rivayetinden haber vermektedir: Kâfirlerden bir kısmı âyetler hakkında Peygamber'in şiiri yorumlarını yaparken Hz. Peygamber onlara “Siz ki belagat ve fesahatin en yüksek şahikalarına yükselmiş bulunuyorsunuz, eğer siz Kur'ân'ın bir ebedî mucize olduğunda şüphe ediyor iseniz onun en kısa bir suresine olsun bir nazire getiriniz.” Bu meydan okuma muvacehesi karşısında aciz kalan kâfirlerin durumu üzerine Bilmen kendi mükte-sebatından şu şiiri nakletmiştir:

*Hakk'ın en şaşaalı nûru tecelli etti
Doğdu Kur'ân güneşi leyle-i fetret bitti⁴⁴*

b. Yirmi sekizinci dersin mevzuu Kadir Sûresi'ne⁴⁵ ayrılmıştır. Bilmen, Kadir gecesi-nin şeref ve şanı hakkında bilgi veren bu sûreyi vaaz ederken Kadir gecesinden nasıl istifade edilmesi gerektiği hususunda da kendi kanaatlerini belirtmiş ve “Leyle-i Kadr Hakkında Bir Manzûme-i Âcizânem” başlığı altında yer verdiği şiiri nakletmiştir. Şiirde Bilmen, binlerce sabahın Kadir gecesinde inen nura gıpta ettiğini, Kur'ân'ın bu hayırlı gecede doğduğunu, onunla zulmetlerin aydınlığa kavuştuğunu, fetret devrinde ise insanların fena şeyleri kendilerine tanı edindiklerini ve bu şekilde asırların geçtiğini, nihayet Hakk'ın en muazzam nuru olan Kur'ân'ın gelerek insanlığa nur saçtığını, o gecede binlerce meleğin selam vermek için yeryüzüne indiklerini söylemiş ve bu gecenin hatırına Müslümanlardan Yüce Allah'ı vecd ile zikretmelerini, tek arzularının Allah olmalarını dilemiştir.

*Yine berk urmadadır leyle-i Kadrin nuru
Andırıp durmada her saha mukaddes Tûr'u
Yine etmekte tecelli o şeb-i fevz ü felâh
Gıbtalar etmede envârına binlerce sabah*

42) Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı, I-II*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2011, s. 169 (Tahmis, I/II).

43) “Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik. Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları, kendinden bir rahmet ve lütf içine daldıracak ve onları kendine ulaştıran dosdoğru bir yola iletecektir.”

44) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 59. Ayrıca bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Dinî ve Fel-sefî Ahlâk Lügatçesi*, Bilmen Yay., İstanbul, 1967, s. 79 (Leyle-i Kadr Hakkında/7).

45) “Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik. Bilir misin nedir Kadir gecesi? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. O gece melekler ve ruh rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar. O gece tan yeri ağarcaya kadar esenlik doludur.”

*Ne hayırlı gecedir bu ne muazzam bir an
 Bu gece başladı hikmetle tulû'a Kur'ân
 Beşerin ruhuna bir feyz-i meali kattı
 Açtı zulmetleri dünyaları aydınlattı
 Devr-i fetret ne idi ah ne meş'um andı
 Gafil insan ne fena şeyleri hâlık sandı
 Sanki olmuştı birer matla-ı şer leyl ü nehâr
 Zulmet-i küfr ü cehâletle geçerken a'sar
 Hakkın en şaşaalı nuru tecelli etti
 Doğdu iman güneşi leyle-i fetret bitti
 Eyledi izzet ü iclâl ile ba-revnağ u nur
 Müslümanlık denilen menhec-i lâhuft zühur
 Ne şereftir ki semalardan inip bi'l-ikram
 Nice binlerce melekler sana vermekte selâm
 Sen de ey şanlı şerafetli mükerrem ümmet
 Eyle ma'budunu bir vecd ile zikre gayret
 Pertev-i zikr ile kâşene-i kalbin dolsun
 En mukaddes dileğin Hazret-i Allah olsun⁴⁶*

4- Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ndan Yapılan Alıntı

Bilmen, mezkûr eserinde Arapça ve Farsça şiirlere yer vermekle birlikte bir yerde Fars edebiyatının büyük şairlerinden Sa'dî'nin *Gülistân* adlı eserinde geçen Farsça şu şiirini Türkçe nakletmiştir:

بنی آدم اعضای یکدیگرند
 که در آفرینش زیك گوهرند
 چه عضوی ببرد آورد روزگار
 دگر عضوها را نماند قرار
 تو کز محنت دیگران بی غمی
 نشاید که نامت نهند آدمی⁴⁷

*Malumdur ki birbirinin uzvudur beşer
 Zira ki bir güherden olur hepsi cilveger*

46) Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 240.

47) Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistan*, Berlin, 1340, s. 33.

*Bir uzvu sızlatunca şeâmetli rûzgâr
Kalamaz değil mi başkaca a'zâ için karar
Sızlatmıyorsa kalbini bir dertlinin sesi
Lâyık olur mu nâmuna âdem denilmesi⁴⁸*

Bilmen bu şiiri mezkûr eserinde onuncu derste, mü'minlerin vasıflarının sıralandığı Enfâl Sûresi 2-4. âyetlerini⁴⁹ vaaz ederken nakletmiştir.

5- Bâkî'nin *Divan*'ından Yapılan Alıntı

Bâkî (ö. 1008/1600) XVI. yüzyılın önde gelen şairlerinden olup Sultânü'ş-şuarâ unvanı haiz, şöhet ve tesiri asırlarca devam eden bir şairdir.⁵⁰ Bilmen on sekizinci dersini vaaz ederken Bâkî'nin *Divan*'ında yer alan beyte temas etmiştir. Tâhâ Sûresi'nin 132. âyetinin⁵¹ anlatıldığı bu derste Bilmen, râzık-ı âlem olan Allah'ın namazı emrettiğinden, aile reisine düşen irşat vazifesinden, takva ehlini bekleyen güzel akıbetten haber vermiş, ancak İslâm terbiyesine nail olmayan insanların şerre, gayr-i meşru hallere düştüklerini, hayatî vazifelerini hatıra getirmediklerini, ahiret için çalışmadıklarını, kıymetli vakitlerini beyhude yere zayi ettiklerini söyleyerek Bâkî'ye ait şu beyte⁵² yer vermiştir:

*An ol günü ki âhir olup nev-bahâr-ı ömr
Berg-i hazâne dönse gerek rûy-ı lâle-reng⁵³*

Bâkî, Bilmen'in ifadelerine adeta ışık tutan bu beytinde “Ömrün ilkbaharının son gününü an ki, o gün lale renkli yanağın sonbahar yaprağına döner” demiştir.

6- Bursevî Tâlib Muhammed Efendi'nin Şiirinden Yapılan Alıntı

Tâlib Efendi (ö. 1118/1706-1707) Bursa'da doğmuş ve Erzurum kadısı iken burada vefat etmiştir. Basılı bir divanı olmayan şairin iki şiiri Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1861-1925) tarafından *Osmanlı Müellifleri*'nde neşredilmiştir.⁵⁴ Bilmen Tâhir Efendi'ye ait alıntıyı dördüncü derste işlediği Âl-i İmrân Sûresi 110. âyet⁵⁵ hakkında bilgi verirken yapmıştır. Bir taraftan İslâm ümmetinin kadrini yücelten, sair ümmetlerden daha hayırlı

48) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 99.

49) Bkz. Bu makalede dipnot 30.

50) Çavuşoğlu, Mehmet, “Bâkî”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 537.

51) “Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asil biz seni rızıklandırıyoruz.”

52) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 161.

53) Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divânı*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, s. 75 (Mersiye, 1/1, 2).

54) Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri, I-III*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, II, 297.

55) “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emrederseniz, kötülükten alıko-yarsanız ve Allah'a inanırsanız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için daha hayırlı olurdu; içlerinde inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.”

olduğunu tebşir eden âyet-i kerime, diğer taraftan hayırlı bir ümmette bulunması gereken vasıfları Müslümanlardan yapmalarını istemiştir. Bilmen bu hususta irşad vazifesine temas etmiş, kişinin önce kendi nefsinin irşada çalışmasını söyleyerek Tâlib Efendi'nin şu beytine⁵⁶ yer vermiştir:

Çeşm-i insâf gibi âkile mizan olmaz

*Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz*⁵⁷

7- Nazîm'nin Divan'ından Yapılan Alıntı

XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başlarında yaşamış, İstanbullu bir Divan şairi olan Nazîm (ö. 1139-1140/1727) daha çok Hz. Peygamber'e yazdığı naatlarla ün yapmıştır.

Bilmen'in Nazîm'den yaptığı alıntı da bir naatta geçmektedir. Bilmen bu alıntıyı Ahzâb Sûresi 45-47 âyetleri⁵⁸ vaaz ettiği yirmi birinci derste yapmıştır. Bu âyetlerde Yüce Allah, Hz. Peygamber'in ulüv-i kadrini ve nasıl bir nûr-ı İllâh olduğunu beyan etmiştir. Bilmen, âyetler hakkında vaaz ederken Hz. Peygamber'in kırk yaşında iken Allah tarafından bütün insanlığa Peygamber olarak gönderildiğini, enbiya silsilesinin tamam olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu silsilenin hatemi bulunduğunu ifade ettikten sonra Nazîm'in şu beytine⁵⁹ yer vermiş, Hz. Peygamber'in güzel vasıflarını tasvir için kutsîlerin dahi kâfi gelemediğini söylemiştir:

Vücûd-ı enbiyâ tesbîhi dür gibi ser-âmeddir

*O tesbîhe imâme gevher-i zât-i Muhammed'dir*⁶⁰

8- Mehmet Emin Hümâyi'nin Şiirinden Yapılan Alıntı

Mehmet Emin Hümâyi (ö. 1301/1884) yirmi, yirmi bir yaşlarında yakalandığı bir hastalık neticesinde, çok genç yaşta vefat etmiş, Tanzimat sonrası şairlerdendir.⁶¹ Genç yaşına rağmen şiir kabiliyeti olan şair vefat edince şiirlerini kardeşi Mehmed Ali neşretmiştir.

Beşinci dersin mevzuunu Nisâ Sûresi 29. âyete⁶² ayıran Bilmen, bu vaazında Yüce Allah'ın kulları için ne kadar merhametli olduğu, nazar-ı İslâm'da dünya ve dünya malının kıymeti, İslâm'ın ticarete verdiği önem gibi hususlarda bilgiler vermiştir. Bilhassa Allah'ın kullarına karşı merhameti hakkında mülâhazalarda bulunurken hadis-i kutsîde

56) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 46.

57) Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 297.

58) “Ey Peygamber! Seni tanık, müjdecî, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafımı aydınlatan bir ışık olarak gönderdik. Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu mü'minlere müjdele!”

59) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 179.

60) Nazîm, *Dîvânü Belâgat-i Unvân-ı Nazîm*, 1841, s. 12 (14/1). Divan Hicrî 1257 (1841)'de Seyyid Mehmed Nail'in nezaretinde basılmıştır.

61) Mehmed Ali (Emin'in Biraderi), *Nevbahârım*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1301, s. 4.

62) “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”

buyrulan “Allah’ın rahmeti gazabına galiptir” ifadesine değinmiş ve Hümayî’ye ait, hadis metninin de iktibas edildiği şu şiire⁶³ yer vermiştir:

*Bu kadar cürm ü seyyiâtımla
Rahmet ümidimin budur sebebi
Ki buyurmuş Hudâ-yı azze ce celle
Sebekat rahmeti alâ gadabı⁶⁴*

9- Sadullah Paşa’nın *On Dokuzuncu Asır Şiirinden Yapılan Alıntı*

Hakkındaki bilgileri *Son Asır Türk Şairleri*’nden öğrendiğimiz Sadullah Paşa (ö. 1308/1891) Erzurum’da doğmuştur. Şeref ve haysiyetini hayatına tercihe eden Sadullah Paşa intihar etmiş, İstanbul’da defnedilmiştir. Geride bıraktığı birkaç eserinden biri olan *On Dokuzuncu Asır* şiiri Bilmen’in alıntı yaptığı beytin geçtiği eserdir. Bu beyit, Bilmen’in kitabındaki on dokuzuncu derste mevzu edilmiştir. Mü’minûn Sûresi 115-116. âyetlerin⁶⁵ anlatıldığı bu derste Bilmen, “insanların vazife-i ilmiyeleri nelerdir?” sorusuna cevap ararken insanların dimağını nurlandıran, insanları dünya ve ukbâdan haberdar eden şeyin ilim olduğunu söylemiş, cahil bir toplumun kendi mevcudiyetini idame ettiremeyeceğini ifade ederek Sadullah Paşa’nın şu beytine⁶⁶ yer vermiştir:

*Zaman zaman-ı terakkî cihân cihân-ı ulûm
Olur mu cehl ile kabil bekâ-yı cem‘iyât⁶⁷*

10- Neyzen Tevfik’in *Azâb-ı Mukaddes’inden Yapılan Alıntı*

Ney üflemedeki ustalığı yanında hicviyeleriyle de tanınan şair Neyzen Tevfik (1879-1953)⁶⁸ de Bilmen’in alıntı yaptığı şairlerdendir. On yedinci derste işlenen mevzu İsrâ Sûresi 70. âyetle⁶⁹ ilgilidir. Bu derste Bilmen, insanların yüksek kadrine işaret ederek, Allah’ın pek çok nimetlerine nail olduğunu söylemiştir. Bilmen, dersinde insanların, Allah’ın ne gibi nimetlerine nail olduklarını tartışırken, insan için haiz olan kabiliyet ve istidatın büyük bir nimet olduğunu, nitekim bu yönlerini de daima hayra, iyiye ve güzele sarf etmesi gerektiğini söylemiş ve bu fikirleri destekleyen şu şiire⁷⁰ yer vermiştir:

63) Bkz. *Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler*, s. 52.

64) Mehmed Ali, *a.g.e.*, s. 5.

65) “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir.”

66) Bkz. *Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler*, s. 165.

67) İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri, I-IV*, 3. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1988, C. 3, s. 1572. Bu şiir Bilmen’in eserinde “*Cihân cihân-ı terakkî zaman zaman-ı ulûm; Olur mu cehl ile kabil bekâ-yı cemîyyet*” şeklinde geçmektedir.

68) Aksoy, Hasan, “Neyzen Tevfik”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 72.

69) “Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”

70) Bkz. *Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler*, s. 150.

*Zûr ile konmaz başa şehbâl-i irfân sâyesi
Kabiliyettir husul-i matlabin sermâyesi
Elde istîdâd olunca kâr kendin gösterir
Düşmüş olsa nâr-ı sırr-ı hilkata dağlar erir⁷¹*

11- Kaynağı Tespit Edilemeyen Alıntılar

a. Yaptığımız araştırmalar neticesinde kaynağını tespit edemediğimiz şiiirlerden ilki şöyledir:

*Lisân-ı ihtirâmı yerde gökte cümle mahlûkun
Seni tesbîh u tahmid ile yâ Rabbi müzeyyendir
Nazarlar iltimâ-ı kudretinden feyz alır dâim
Bütün âfak-ı âlem nûr-ı tevhidinde râşendir
Bu tesbîhat u tehlîlâtı idrâk etmeyiz amma
Lisân-ı hâl ile bunlar muhakkaktır müberhendir⁷²*

Bu şiiir Bilmen'in onuncu dersinde yer almaktadır. Enfâl Sûresi 2-4. âyetler⁷³ hakkında bilgi verilen bu derste Bilmen, Allah'ı zikretmenin önemine temasta bulunmuştur.

b. Bilmen'in eserindeki diğer şiiir, on birinci dersin mevzuu olan Enfâl sûresi 20-21. âyetler⁷⁴ vaaz edilirken zikredilmiştir. Hz. Peygamber'e itaatin Allah'a itaat olduğunu ve bu sayede Müslümanların büyük zaferler elde ettiklerini, pek çok muvaffakiyetlere mazhar olduklarını söyleyen Bilmen, İslâm ordularını şu şiiirle birlikte methetmiştir:

*Bak bak gidiyor şan ile bir cünd-i İlâhî
Olmaz mı bu leşkerlerin Allah penâhı
Şiran-ı gazâ müttefikân bir yere uçmuş
Feth-i zafer etmiş de tecessüm yola düşmüş⁷⁵*

c. On üçüncü derste Bilmen mü'min erkek ve kadınların vasıflarının sıralandığı Tevbe Sûresi 71. âyeti⁷⁶ vaaz ederken mü'minlerin birbiri hakkında ne kadar hayırhah buldukları mevzuuna değinmiştir. Neticede dostluk kavramına temas eden Bilmen, "senin

71) Neyzen Tevfik, *Azâb-ı Mukaddes*, Haz. İhsan Ada, Kapı Yay., İstanbul, 2009, s. 226 (Tercüme-i Hâlim/202-203. Bilmen bu şiiirin 202. beytinin son mısraı ile 203. beytinin ilk mısraını alıntılanmıştır).

72) Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 94.

73) Bkz. Bu makalede dipnot 30.

74) Bkz. Bu makalede dipnot 21.

75) Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 106.

76) "Mü'minlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıko-yarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir."

dostun sana sadık olup doğrusunu söyleyendir, yoksa bir cemile olmak üzere seni tasdik edip duran değildir” diyerek halk arasında dilden dile dolaşan, hatta hattatlar tarafından yazılarak levha haline getirilen şu söze yer vermiştir:

Dost odur ki sana doğrusun diye

*Dost değildir sana doğrusun diye*⁷⁷

d. Bu başlık altındaki son şiir mezkûr eserde yirmi yedinci derste geçmektedir. Bilmen bu derste Alâ Süresi 14-19. âyetler⁷⁸ hakkında vaaz u nasihatte bulunmuştur. İnsanlara kurtuluş yolunun gösterildiği bu âyet-i kerimelerden hareketle Bilmen, güzel ahlâktan mahrum olmanın ne büyük bir felaket olduğunu hatırlatmış, dünya malının geçiciliğine değindikten sonra “kalp kırmak hüner değil, hüner kalp yapmaktır” diyerek, kendi fikirlerini destekleyen şu şiire⁷⁹ yer vermiştir:

Kimseye bâkî değildir mülk ü devlet sîm ü zer

*Bir harâb olmuş gönül tamir etmektir hüner*⁸⁰

Sonuç

Ömer Nasuhî Bilmen'in *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler* adını verdiği eserinde geçen Türkçe şiirlerin kaynaklarının neler olduğunu tespit etmeyi amaçladığımız bu çalışmada şu neticelere varılmıştır:

Bilmen, eserinde en çok Muallim Nâci'den alıntı yapmış, Nâci'nin beş farklı şiirine atıfta bulunmuştur. Nâbî'den üç ve kendi şiirlerinden iki yerde alıntı yapan Bilmen, Bâkî, Tâlib Efendi, Nazîm, Hümayî, Sadullah Paşa ve Neyzen Tevfik'in birer şiirlerine yer vermiştir. Kaynağı tespit edilemeyen dört şiirle birlikte eserde toplam yirmi Türkçe şiir yer almaktadır. Ayrıca Fars edebiyatının ünlü simalarından Sa'dî'nin Farsça bir şiiri Türkçe alıntılanmıştır. Buna göre toplamda 83 mısradan oluşan 21 şiirin on yedisi kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir.

Otuz dersten oluşan bu eserde Bilmen, 3-6, 12-13, 16-21, 27-28 ve 30. derslerde birer, 10. derste üç ve 11. derste iki Türkçe şiire yer vermiştir.

Derslerin mevzuları Kur'ân sûrelerinden seçilmiş çeşitli âyetleri kapsamaktadır. Bilmen, âyetin Arapça ile birlikte mealini verdiği eserinde âyetlerle ilgili kendi düşünceleri-

77) Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 120.

78) “Doğrusu arınan ve rabbinin adını anıp namaz kılan kurtuluşa ermiştir. Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret daha hayırlı ve süreklidir. Bunlar önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da var.”

79) Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 228.

80) Çeşitli kaynaklarda Niyâzî-i Mısrî, Tekirdağlı Mustafa Feyzî, Açıkbâş Ömer Efendi gibi isimlerle atfedilen bu şiirin kaynağı yaptığımız araştırmalar neticesinde tespit edilememiş, ancak Kerim Demirci'nin eserinde şiir lâ-edrî olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Demirci, Kerim, *Unutulmayan Mısralar El Kitabı, En Güzel Beyitler Antolojisi*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2014, s. 16.

ni ders havasında aktarmıştır. Bilmen, âyetle ilgili fikirlerini beyan ederken kendi düşüncesini desteklemek ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için sözün gücünden yararlanmış ve şiire müracaat etmiştir.

Şiirlerde işlenen mevzular dersin mevzuu ile birebir örtüşmektedir. Daha çok Hz. Peygamber'in methedildiği şiirlerde, Allah'ı tesbih etmenin gerekliliğine, O'nun rahmet ve kudretine, Kur'ân'ın mucizevî yönüne, insanın yaratılmışlar içindeki en mukaddes yerine, bir mü'minde bulunması gereken vasıflara, ilmin, dostluğun, kardeşliğin namaz ibadetinin, sabrın, Kadir gecesinin önemine değinilmiş, *Kimseye bâkî değildir mülk ü devlet sîm ü zer* mısraının bir neticesi olarak insanlığın asıl gayesi olan "gönül yıkma, yap" nasihati yapılmıştır.

Kaynakça

- Akçay, Hasan, *Ömer Nasuhi Bilmen: Nüzhetü'l-Ervâh, Farsça Divânçe ve Türkçe Şiirler*, İstanbul: Semerkand, 2012.
- Akkuş, Süleyman, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Ruh Hakkındaki Değerlendirmeleri ve Bu Değerlendirmelerin Oluşturduğu Tartışmalar", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 451-472.
- Aksoy, Hasan, "Neyzen Tevfik", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, s.72-73.
- Altıntaş, Ramazan, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Yeni İlm-i Kelâm Anlayışı", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 407-418.
- Atalay, Orhan, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri'nde İçtimâî Boyut", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 169-180.
- Başaran, Orhan, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Nüzhetü'l-Ervâh Adlı Farsça Divançesi", *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 591-596.
- _____, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Hikmet Gonceleri Adlı Eserinde Fars Edebiyatından Yapılan Alıntılar ve Kaynakları", *İLTED: İlahiyat Fakültesi Tetkikleri Dergisi*, Erzurum, 2015, S. 44, s. 115-146.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Divânı, I-II*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ, 2011.
- Bilmen, Ahmet Selim, *Ömer Nasuhi Bilmen: Hayatı-Eserleri-Anıtlar*, İstanbul, 1975.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, "Erzurum'un Kıymet-i Târihiyesi", *Tarih Yolunda Erzurum*, yıl: I, S. 2 (Mart 1959), s. 8.
- _____, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, İstanbul: Bilmen, 1964.
- _____, *Yüksek İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1964.
- _____, *Dinî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, İstanbul: Bilmen, 1967.
- _____, *Nüzhetü'l-Ervâh, Farsî Divançe ve Tercümesi*, İstanbul: Bilmen, 1968.
- _____, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1974, II, s.797-798.

- _____, *Beşyüz Hadis-i Şerîf, Hikmet Goncaları*, Sad. Bilal Aksoy, İstanbul: Semerkand, 2013.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri, I-III*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Cengil, Muammer, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Tefsiri’nde Psikolojik Çözümlemeler, Yusuf Suresi Örneği”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 181-195.
- Çavuşoğlu, Mehmet, “*Bâkî*”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 537-540.
- Çelik, Abbas, “Ömer Nasuhi Bilmen’e Göre Dinî İletişimde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, s. 573-578.
- Demirci, Kerim, *Unutulmayan Mısralar El Kitabı, En Güzel Beyitler Antolojisi*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ, 2014.
- Dumlu, Ömer, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Tefsiri Halk İçin mi Yazıldı?”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 159-168.
- Elmalı, Hüseyin, “Şiirleriyle Ömer Nasuhî Bilmen”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXIV, 1998, S. 2 Nisan-Haziran, s. 73-98.
- Emiroğlu, İbrahim, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu’nun Mantıksal Açından Değerlendirilmesi”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 555-572.
- Eroğlu, Ali, “Ömer Nasuhi Bilmen’e Göre İdeal Bir Tefsir Nasıl Olmalıdır?”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 153-157.
- Güler, Mehmet Nuri, “Hukuk Düşüncesinde Erzurumlu Ömer Nasuhi”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 67-88.
- Günay, Selçuk, “Tarihe Dair Eserleri ve Fikirleriyle Erzurumlu Ömer Nasuhi Bilmen”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 263-270.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri, I-IV*, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh, 1988.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2008.
- Karahan, Abdülkadir, “Nâbî”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 258-260.
- Karaman, Hayreddin, ve diğer., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, I-V*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Karaman, Hüseyin, “Ömer Nasuhi Bilmen’de Ahlâkın Kaynağı Problemi”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 473-484.

- Kemikli, Bilal, “Ömer Nasûhî Bilmen’in Beyânü’l-Hak’taki Şiirleri”, *Dinî Araştırmalar*, C. II, S. 4 (Mayıs-Ağustos 1999), s. 47-58.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Mehmed Ali (Emin’in Biraderi), *Nevbahârım*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1301.
- Muallim Nâci, *Terkîb-i Bend*, Tuna Vilayeti Matbaası, trs.
 _____, *Yâdigâr-ı Nâcî*, İstanbul: Malûmât Matbaası, 1314.
- Nazîm, *Dîvânü Belâgat-i Unvân-ı Nazîm*, y.y., 1841.
- Neyzen Tefvik, *Azâb-ı Mukaddes*, Haz. İhsan Ada, İstanbul: Kapı, 2009.
- Okumuş, Ejder, “İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi-Ömer Nasuhi Bilmen Örneği”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 53-65.
- Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyumu, Ed. Rahmi Yaran ve diğer., 8-9 Kasım 2014, İstanbul.
- Pala, Ali İhsan, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Fıkîh Eserlerinde Fıkîh Usûlü Kurallarını Uygulaması”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 271-294.
- Revnakoğlu, Cemâleddîn Server, “Erzurum’un Büyük Kıymetlerinden: Yeni Diyânet Re-isimiz”, *Tarih Yolunda Erzurum*, 1961, Ocak, 2, S. 7-8 s. 8-9, 27.
- Sa’dî-i Şîrâzî, *Gülîstan*, Berlin, 1340.
- Şener, Mehmet, “Ömer Nasuhi Bilmen ve Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 33-51.
- Türçan, Talip, “Bir Fıkîh Âlimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971)”, *İslâm Huku-ku Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2005), s. 427-438.
- Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri*, İstanbul 1987, s. 79-110.
- Yaran, Rahmi, “Bilmen, Ömer Nasuhi”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 162-163.
- Yaşar, Serkan, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Tefsirindeki Tarih ve Siyer Bilgilerinin Değerlendirilmesi”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 295-301.
- Yavuz, Hulûsi, “Erzurumlu Ömer Nasûhî Bilmen’in İlim ve Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Te’siri”, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslâm*, İstanbul, 1991, s. 207-218.
- Yazıcı, Nesimi, “Ömer Nasuhi Bilmen’in *Sebilü’r-Reşâd* ve *Beyânü’l-Hak*’taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, *Diyânet İlmî Dergi*, C. XXXIII, S. 3 (Temmuz-Eylül 1997), s. 29-40.
- Yüceer, İsa, “Çağdaş Bir Sünnî Kelâmcı: Ömer Nasuhi Bilmen”, *Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s. 419-450.